

378(082)
Ф79

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. ДРАГОМАНОВА
ФУНДАЦІЯ ім. ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ
МІСЬКИЙ ТА ЖОВТНЕВИЙ РАЙОННИЙ ВІДДІЛИ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ м. КРИВОГО РОГУ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА
УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції)

частина I

КИЇВ—КРИВИЙ РІГ

1995 р.

остаточно навести порядок і оголосити вимріяну війну решті земної кулі, вони накажуть нам лягти долілиць на бруківку, а потім командуватимуть «встать, лечь!». І найстрашніше, що «вони не допустять, щоб у нас були нащадки, бо вже мають великий досвід, як очищати нас від нащадків» (Андрухович, 1992: 85):

Вочевидь, українська самосвідомість і по сьогодні ще перебуває у такому стані, що в будь-який момент може бути зламаного сильнішим і організованішим, що ставить під великий знак питання майбутнє нашої нації. Допоки є Свято Воскресаючого Духу українців закінчуватиметься введенням «воєнного стану»?!

А. В. КОЗЛОВ, О. ШПИР

СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Модні, кон'юнктурні й дійсно актуальні розмови про ментальність та національний характер української літератури взагалі майже кожного разу зводяться до майже недеференційованих понять «звичай», традиція», «обряд», «ритуал» та «свято» чи «гуляння». І справді: характер кожної окремої нації, народності тощо виявляються саме в цих складових людського духу взагалі. Але, на жаль, всі ці поняття дійсно дуже слабо диференціюються.

Тут можна було б наводити цілу низку дефініцій з усіляких лексиконів, доводити їх неточність та суперечливість. Але візьмемо лише один, чи не найбільш відомий усім нам факт: В. Воропай називає свою двохтомну, усім нам потрібну й тепер дуже популярну книгу «Звичаї нашого народу», а мову в ній веде майже тільки про свята та обрядові дієства здебільшого суто релігійного характеру.

Проаналізувавши названі явища та поняття про них з точки зору етимології, етнографії та фольклористики, ми прийшли до висновку: ЗВИЧАЇ — це такі специфічно забарвлені й зумовлені природно-матеріальними, соціальними, етико-моральними, правовими, внутрі й геополітичними, святоглядно-філософськими та багатьма іншими факторами (звички, звичні дії та дієства, особистості (звичаї особистості), роду чи племені (звичаї роду чи племені) клану, класу, нації, народу чи народності (звичаї клану... чи народності), які можуть виникати, формуватися, певний час існувати й зникати

пр и появи й зникненні тих умов, що їх породили. Тобто, звичаї — явища і тимчасові, і довготривалі, прості, незначні й складні та канонізовані, надзвичайно важливі й вагомі, але повністю залежні від змін геоматеріальних та суспільно-духовних умов життя народу, нації тощо.

ТРАДИЦІЇ — це такі дієства, котрі також певною мірою залежать від умов життя особистості, роду, племені, клану, класу, нації, народу..., але повторюються тільки періодично, прив'язуються до певних етапів життя людини, пір року тощо. Як правило, традиції «живучіші», ніж звичаї, але вони менш підпорядковані певній системі, ніж обряди.

ОБРЯДИ — це такі звичаєво-традиційні дієства, в яких обов'язково присутній елемент театральності й діалогу, до того ж, обряди найменше підпорядковуються незначним чи не принциповим змінам умов, але обряди все-таки менш стійкі, аніж ритуали.

РИТУАЛИ — це найбільш стабілізовані обряди, котрі практично не залежать ні від суспільно-духовних, ні навіть від геоматеріальних умов чи обставин. На ритуали, як правило, впливають лише принципові зміни в світоглядно-вірувальних позиціях цілого суспільства, та й то не завжди.

СВЯТА — це такі складні, багатогодові й довготривалі урочисто-оптимістичні та перспективні дієства, які містять і концентрують у собі майже всю гамму основних звичаїв, традицій та обрядів певної суспільної групи або й цілого народу. Тому-то саме в святах та святочних дієствах найбільш наочно відображається національний характер та ментальність народу, нації тощо.

Виходячи з таких позицій, ми спробували, бодай козірно, оглянути всі періоди становлення та розвитку нашої національної літератури — впродовж тисячоліть. І ось що з'ясувалося:

ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРІОД — Народ без передісторії — це група безбатченків, які не знають, хто вони й чиїх батьків діти. Українська людина сягає коренями в сиву давнину. Числені факти свідчать про те, що наші предки до християнства мали розвинену самобутню культуру. Тому вбачати витоки української ментальності, культури в християнстві є сьогодні історико-етнографічною неграмотністю.

На жаль, українство оцінюючи власні здобутки шукає еталонів у чужинців. Візьмемо хоч би численні порівняння на кшталт «український Шекспір чи Байрон, український Геродот чи Кромвель»:

І насамперед, мусимо визнати той факт, що не уродилася українська культура в 988 році, а пропала — зачалася, на- томість, культура чужа, експансивна. Християнство кину- лося люто нищити всі поганські здобутки, оголосивши їх менш вартісними. Було зруйновано тисячі й тисячі капищ — ори- гінальних храмів культури, скинено в Дніпро великі тисячі скульптур українських божеств. Знайдені деякі з цих статуй свідчать про силу і самобутність дохристиянської культури.

Але християнство не в силах було все миттю знищити, то- му воно канонізувало чимало язичеських досягнень і постави- ло собі на службу. Так, за свідченням Володимира Шаяна, популярне у європейських народів свято культу сонячного Божества церква перелицювала на розкішне свято Різдва Хри- стового. Майже всім народним святам надала церква хри- стиянську позолоту, залишаючи звичаї, нагнувши їх на хри- стиянський копил. За свідченням Ярослава Оріона, Свято Ку- пала зроблено святом Івана Христителя, Воскресіння Даж- бога зроблено Вескресіням Христа, День Постухів зроблено днем св. Петра, Перун став св. Іллею, Волос — св. Власієм або Спасом, Урай — св. Юрієм, День Ластівок — святом Семеона Стопника, Водосвяття переіменовано на Йордань. Коляди, щедрівки, вертепи — християнізовано. Так, на дум- ку Ярослава Оріона, легше було влізти в душу народу. Тоді ж так зване «Царство Небесне» перекреслило царство земне і щастя на землі. Григорій Сковорода правильно писав: «Яке глупе це все, що противне блаженій природі».

Цей скромний інформативний перелік не здатен охопити всі моменти християнізації Русі—України.

Але слід ще задати, що є й такі обряди та вірування з якими християнство безплідно бореться по цей день. Це той же день Івана Купала, русальні пісні, свято квітів, гаївки, гагілки; віра у водяників, лісовиків, мавок, перелесників, русалок й багато іншого.

Володимир Шаян стверджує, що українці мали свої письмена ще задовго до прийняття християнства, але всі по- дальші перетрубації їх знищили. І аж в Італії археологи зна- ходять надгрібок на могилі Енея давньоукраїнською мовою письмом посереднім між глаголицею та кирилицею.

Дослідженням цих проблем займається, зокрема й така ду- ховна організація як Об'єднання Українців Рідної Віри в ді- аспорі.

Хочемо аби нас зрозуміли вірно, ми не закликаємо до во- вороття у сиву давнину, а пропонуємо збирати й леліяти най-

давніші паростки нашого росту і перлини духу нації, коли ще не пізно.

Ось як пише про це Ярослав Орион: «Досліджувати духа народу треба на етнографічних матеріалах, як ів українського народу такі пребагаті, що Гердер заповів Україні велике майбуття».

ДАВНИЙ ПЕРІОД (X—XVII)

Начебто в давній українській літературі нами уже багато що вивчено й осмислено, але хто всерйоз і глибоко вивчав, настільки «українська» ота давня українська література?

Є в літописах, словах і посланнях, поученнях і житіях... і фрагменти описів окремих звичаїв, традицій, обрядів та свят. Є й оцінки таких дійств: всі християнські — правильні, праведні й навіть святі, а всі нехристиянські — цоганські, сатанинські, варварські. Суто християнський підхід. Більше того, в сі матеріальні, соціальні та соціально-етичні звичаї і дійства також оголошувалися недостойними зображеннями й тому постійно замовчувалися, а моралізаторські та особливо світоглядно-релігійні дії, обряди і дійства підносилися, акцентувалися, ставали основними об'єктами образного та образно-ролевого виображення.

На межі такого протиставлення й протистояння суто релігійного й суто народного начал нерідко породжувалися твори типу «Слово о збуренню пекла» та ін., де народні звичаї, традиції та бряди одержували «божественне» забарвлення.

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ПЕРІОД (XVIII ст.)

Кінець XVII і все XVIII пройшло під знаком небаченого досі поєдинку між власне народною (матеріально-духовною релігійною, що вже давно, постійно просилася на сторінки книг) і власне релігійно-біблейською (яка давно застаріла), рабсько-духовною проблематикою.

Все в середині XVIII ст. народнореалістичні тенденції світосприймання почали брати верх над абстрактно-барокківськими повторами й вишукагостями, а тому-то церква й «підпорядкована» їй література відмовилися спочатку від театралізованих дійств, а потім і взагалі від будь-якого зображення звичаїв, традицій, обрядів і тим більше — свят народного характеру.

ПЕРІОД НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

в цьому плані був далеко неоднозначним. З одного боку, І. П. Котляревський започаткував «Енеїдо» та «Наталкою Полтавкою» таку небачену й неперевершену увагу саме до народної їжі (й способів її споживання), до одягу, звичаїв українців-

козаків, до їх традицій, обрядів, ритуалів та свят, що де-котрим здавалося, саме з «Енеїди» почалася українська література взагалі — була спроба навіть відсвяткувати в 1898 році 100-річчя з її початку.

За Котляревським навперобі́й стали вивчати народні звичаї десятки письменників та просто інтелігентних людей. І все це так чи інакше стало відобразитися в літературі. При цьому в творах переважало найбільш стабільне — обряди та свята.

Але в другій половині минулого віку акценти очевидно змінилися: література приблизно рівномірно, реалістично наповнювалася звичаями, традиціями, обрядами та святами.

А в кінці XIX на початку XX ст. знову верх почали брати політично-правові та світоглядно-ідеологічні проблеми, хоча письменники цього часу дуже добре розуміли й показували повну й постійну залежність звичаїв, традицій, обрядів і свят народних від соціально-політичних умов, і навпаки, повну залежність світогляду й позиції людини від конкретних соціально-побутових умов.

Отже, перш ніж всерйоз говорити про відродження нації, про її ментальність і особливо про неповторний характер нашої літератури слід вивчити звичаї, традиції, обряди, ритуали й свята народу на всіх рівнях його свідомості і в усі попередні періоди життя: від найдавніших до теперішніх; від матеріально-побутового рівня до філософсько-ідеологічного.

А це значить, що всім цим ми тільки ставимо проблеми вивчення духовності нашого народу всебічно й глибоко:

С. А. ФІЛЕНКО,

Кривий Ріг

**КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ В ПРИТЧІ Г. С. СКОВОРОДИ
«БЛАГОРОДНИЙ ЕРОДІЙ»**

Українська література ще з давнього періоду була призначена і спрямована у майбутнє з метою зберегти для прийдешніх поколінь зернини досвіду предків, вивести старовинне коріння роду, створити належні умови не тільки для ознайомлення зі звичаями, традиціями, обрядами, та історичними особливостями формування культури народу, а й можливостями розвинути, доповнити їх новими здобутками, котрі можуть виявитися лише завдяки пізнанню й реалізації здібностей, якостей, можливостей тощо кожної людини зокрема.